

РІЗНОВИДИ МОНАРХІЧНОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Сучасна правова доктрина розглядає монархію як найдавнішу форму правління, що збереглася до теперішнього часу. Важливе місце при визначенні виду монархічної форми правління займає інститут глави держави. Актуальним є питання про статус монарха, оскільки саме відповідальність глави держави в монархіях є однією із найважливіших ознак, за якою сучасні монархії поділяються на види.

З переходом від тоталітаризму до демократичного режиму зростає значення вибору виду форми правління. Цей вибір має забезпечити розвиток демократії в країні шляхом виконання покладених на державні органи повноважень.

З урахуванням історичних, географічних, культурних та інших особливостей, за останні століття значно зменшилася кількість монархій, що зумовлено тенденціями до демократизації суспільства.

Функції, які виконує держава, безпосередньо залежать від форми державного правління, що є характерним для тієї чи іншої держави.

Сплеск інтересу до «монархічної проблематики» дослідники пояснюють прогресуючим дефіцитом духовних цінностей, наростанням серед суспільства «ностальгії за ідеалами», яка матеріалізується у «монархічному бумі», у бажанні бачити в короні символ єдності нації, добробуту громадян¹.

Аналізуючи монархію, слід мати на увазі те, що ця категорія завжди розглядалася у тісному зв'язку з видами політичного режиму, а в сучасних умовах переважна більшість науковців схиляється до класичної класифікації видів монархічної форми правління саме за умови існування в цих державах того чи іншого політичного режиму.

Проблемами класифікації сучасних видів монархічної форми правління займалися ряд провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузях юриспруденції та політології. До їх числа можна віднести В.Є. Чиркіна, О.Ф. Скаун, В.В. Косічкова, О.О. Шевченка, А.З. Георгіцу, В.М. Шаповала, В.С. Нерсесянца, О.О. Жидкова, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодику, М.М. Марченко, В.В. Лазарева, В.Г. Кременя, В.М. Корельського, Дж. Сарторі та ін.

Завданням цієї статті є науковий аналіз проблеми співвідношення різних видів монархії, що надає можливість з'ясувати питання гарантування демократичного режиму шляхом функціонування державних органів за монархічної форми правління, окреслити коло питань, що потребують подальшого наукового опрацювання.

Залежно від потреб державного будівництва у кожній окремій державі предметом посиленого наукового інтересу виступає, на думку багатьох науковців, той чи інший елемент форми держави. Більшість авторів схиляється до думки, що визначальним елементом форми держави є саме форма державного правління.

У науковій літературі дають класичну класифікацію форм державного правління, зокрема монархічного.

Залежно від статусу глави держави і правового становища парламенту, в літературі вирізняють два основних види монархічної форми правління: абсолютну й обмежену.

Абсолютна монархія являє собою різновид монархічної форми правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також духовної (релігійної) влади в руках монарха.

При аналізі елементів цієї форми монархічного правління можна визначити такі ознаки абсолютної монархії: відсутність принципу поділу гілок влади; концентрація в руках монарха вищих повноважень державної влади; монарх є єдиним або верховним законодавцем; монарх є верховним суддею, від його імені здійснюється правосуддя; формування і відповідальність уряду перед монархом.

У даний час у світі зберігаються 7 абсолютних монархій: Бахрейн, Бруней, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія. В останні десятиліття у деяких з цих країн були проведені реформи, але і вони поки ще не змінили абсолютного характеру монархій.

Як видно, абсолютна монархія зберегла свої основні риси на арабському Сході. З цього випливає, що причинами живучості такої форми правління є соціально-економічна база і відсутність гострих соціальних суперечностей.

Це зумовлено, на думку С.К. Бостана, багатими природними ресурсами, наявність яких у цьому регіоні дозволяє владі здійснювати соціально-спрямовану політику і таким чином гальмувати об'єктивні процеси руйнування станово-кастового суспільства, в якому ці країни ще перебувають, та їх перехід до громадянського суспільства².

Саме монарх є уособленням повноважень усіх гілок влади, в його руках зосереджена вся повнота влади, що свідчить про абсолютний характер взаємовідносин монарха і його підданих.

Крім класичної, існує також і особливий різновид абсолютної монархії – абсолютна теократична монархія. Вона є особливою формою організації державної влади, при якій остання належить до церковної ієрархії. Прикладом такої монархії є Ватикан, де законодавча, виконавча і судова влада належать Папі, який обирається довічно колегією кардиналів.

Практичне керівництво релігійною, політичною та економічною діяльністю здійснюється римською курією. У її складі – секретаріат, рада у державних справах, 10 конгрегацій (духовних відомств) та інші служби³.

Отже, основною відмінною рисою абсолютної теократичної монархії від класичного зразка є те, що глава держави є одночасно і главою церкви, причому в державі діє єдина релігія.

В.Є. Чиркін виокремлює ще один особливий різновид монархії – виборну, що поєднує особливості монархії і республіки. Прикладом виборної монархії була Візантія. В Екваторіальній Африці дотепер рада старійшин обирає племінних королів терміном на рік, а через рік ця рада знову підтверджує або не підтверджує повноваження обраного правителя⁴.

Така система існує в Малайзії й ОАЕ, своєрідних федеративних виборних монархій. У кожній з цих держав глава держави переобирається раз у 5 років. Це зближає главу держави – монарха з президентом, а монархічну форму правління з республіканською. Однак обидві держави залишаються монархіями, тому що главою держави не може бути обраний будь-який громадянин, що відповідає ви-

борчим вимогам, а тільки один з «місцевих монархів» – правителів складових частин федерації. У Малайзії 9 з 13 суб'єктів федерації очолюються спадкоємними султанами (керування в чотирьох інших організовано інакше), і тільки ці 9 утворюють Раду правителів, що раз у 5 років обирає главу держави.

М. Сапронова зазначає, що у ряді країн Азії й Африки обмежені монархії діють у вигляді дуалістичних монархій (наприклад, у Марокко, Йорданії тощо). Це первісна форма обмеженої монархії⁵. Тут можна спостерігати досить розвинутий поділ влади, у всякому разі, відмежування законодавчої влади від виконавчої. Відмінність дуалістичних монархій від парламентських полягає у зосередженні в руках монарха значних повноважень у сфері державної влади. Дуалістична монархія є історично перехідною формою від абсолютної монархії до парламентарної. У ній влада монарха обмежена конституцією.

Законодавча влада належить парламенту, що обирається підданими або визначеною їх частиною. Виконавча влада належить монархові, що може здійснювати її безпосередньо або через призначуваний ним уряд. Судова влада належить монархові, але може бути більш-менш незалежною.

Однак поділ влади при даній формі правління звичайно урізаний. Хоча закони приймаються парламентом, монарх користується правом абсолютного вето. Монарх у дуалістичній монархії має необмежене право на видання указів, тобто може видавати надзвичайні укази, що мають силу закону, а головне, може розпускати парламент, замінюючи фактично дуалістичну монархію на абсолютну.

Уряд за свою діяльність несе відповідальність лише перед монархом, але аж ніяк не перед парламентом. Останній може впливати на уряд, тільки використовуючи своє право розробляти бюджет держави. Цей важіль, хоча і досить могутній, однак, може використовуватися лише раз у рік, а крім того, депутати, вступаючи в конфлікт з урядом або через нього – з монархом, не можуть не відчувати постійної загрози розпуску парламенту⁶.

Отже, звідси випливає, що як і для абсолютної монархії, для монархії дуалістичної типовим є авторитарний політичний режим.

Політичний режим може характеризуватися як обмежений дуалізм влади. Дуалістична монархія є виразом компромісу між пануючою верхівкою суспільства й іншою його частиною, в якому перевага все-таки залишається за монархом і його оточенням.

На відміну від дуалістичної, парламентарна монархія є досить розповсюдженою формою правління. Вона існує нині у багатьох країнах світу (Великобританія, Іспанія, Японія й ін.). Парламентарна монархія характеризується тим, що монарх не має реальних повноважень з управління державою. Його повноваження мають в основному представницький характер. Крім того, він виконує своєрідну функцію державного «нотаріуса», скріплюючи своїм підписом усі найважливіші державні акти.

При цьому його повноваження обмежуються формальною перевіркою правильності оформлення акта. Впливати на матеріальний зміст того або іншого документа монарх, як правило, не може. Відповідно до цього, а також виходячи з принципу «монарх не відповідальний», підпис монарха обов'язково має потребу в контрастнації, тобто повинен попередньо скріплюватися підписом прем'єр-міністра або відповідального міністра. Тим самим глава уряду або міністр беруть на себе відповідальність за даний акт монарха. На практиці всі акти монарха готуються урядом. Монарх скріплює своїм підписом і законодавчі акти, однією з

вом вето щодо прийнятих парламентом законів він, як правило, не володіє. Обсяг повноважень монарха в країнах з парламентарною формою правління неоднаковий. Він варіюється від практично повного відсторонення монарха від участі в державній діяльності і зведення його повноважень до функцій зовнішнього представництва (наприклад: Швеція), до наділення більш широкими повноваженнями (наприклад: Іспанія, де король відповідно до конституції 1978 р. є головнокомандуючим іспанською армією)⁷. Верховенство парламенту полягає в тому, що уряд, який призначається монархом, повинен користуватися довірою парламенту (або його нижньої палати), а монарх, таким чином, змушений призначати главою уряду лідера партії, що має в парламенті (нижній палаті) більшість місць, або лідера коаліції партій.

Повноваження монарха можуть містити в собі і деякі «резервні», так звані сплячі прерогативи на випадок можливих політичних криз (наприклад: Великобританія, Бельгія, Нідерланди).

Монарх не одержує заробітну плату. Гроші на утримання монарха і його родин щорічно виділяються державним бюджетом, що іменується «цивільним листом».

Отже, конституційна парламентарна монархія характеризується такими ознаками: влада монарха обмежується конституцією, що затверджується парламентом; монарх не має права змінювати конституцію, його влада символічна; уряд формується парламентом з представників певних партій, що отримали більшість голосів на виборах в парламент; лідер партії, який володіє найбільшим числом депутатських місць, стає на чолі уряду; уряд відповідає перед парламентом, а не перед монархом; наявність інституту контрасигнатури.

Слід підкреслити, що сучасні монархії зазнали істотних модифікацій, що відрізняють їх від монархій минулого. Загальна тенденція пов'язана з обмеженням влади монарха. У розвинутих країнах інститут монархії скрізь став безвладним інститутом. У країнах, що розвиваються, монархію прагнуть прикрасити деякими сучасними термінами. У конституціях говориться про «демократичну і соціальну» монархію (Конституція Марокко 1972 р.), про «конституційно-монархічне» королівство (Конституція Непалу 1990 р.), монархи дарують конституції там, де їх раніше не було (наприклад: Саудівська Аравія 1992 р., Оман 1996 р.), створюють подобу парламентських інститутів (Національні збори в ОАЕ). У деяких країнах, що розвиваються, введені інститути, що демократизували монархічну форму правління (Непал, Йорданія, Кувейт та ін.).

У цілому інститут монархії – це феодалний пережиток, а для деяких країн – пережиток ще давніших часів, проте використання цієї форми правління в тій чи іншій країні має конкретний характер. Як зазначалося, у ряді країн ця форма не позначається практично на характері політичного ладу, а в інших часто має визначальне значення для нього.

Виходячи з вищевикладеного, можна вирізнити спільні риси, які характеризують монархічні форми правління, а саме: влада монарха є спадковою і передається у встановленому законом порядку; влада монарха не обмежена термінами повноважень; монарх має зовнішні атрибути влади, він має право на трон, на мантию, на корону, на скипетр, державу і на титул; монарх не несе відповідальності перед народом.

Основною відмінною рисою монархії, що відрізняє її від іншої форми правління – республіки, є спадковість влади монарха.

Отже, наведена класифікація є досить наочною і водночас простою для розуміння, що цілком виправдовує її використання в науковій літературі. Однак більш глибоке дослідження монархій в конкретних державах свідчить про те, що вони є значно різноманітнішими, тому необхідно шукати нові підходи для класифікації монархій сучасного світу.

1. *Рябов С.Г.* Політологічна теорія держави. 2-е вид. – К., 1996. – С. 66. 2. *Бостан С.К.* Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії і практики. Монографія. – Запоріжжя, 2005. – С. 114. 3. *Марченко М.Н.* Правовые системы стран современного мира: Учеб. пособ. – М., 2001. – С. 143. 4. *Чиркин В.Е.* Нетипичные формы правления // Государство и право. – 1994. – № 1. – С. 24. 5. *Сапронова М.А.* Государственный строй и конституции арабских республик. – М., 2003. – С.182. 6. *Серьогіна С.Г.* Порядок формування уряду за різних форм правління // Правова держава. – 2003. – № 24. – С. 37. 7. Конституции зарубежных государств / Сост. В.В. Маклаков. –3-е изд. – М., 2002. – С. 184.

О. В. МЕЛЬНИК

РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ПРАВознавстві

Останнім часом проблема забезпечення національної безпеки привертає дедалі більшу увагу вітчизняних та зарубіжних правознавців. Це пояснюється, з одного боку, рівнем загроз і викликів, які кинуті державі на початку ХХІ ст., так і необхідністю правового оформлення методів, прийомів та способів боротьби із загрозами, що представляють небезпеку для існування держави. Як зазначається в Хартії Європейської безпеки від 19.11.1999, дедалі більшу загрозу для безпеки представляють міжнародний тероризм, екстремізм із застосуванням насильства, організована злочинність та оборутка наркотиків.

До того ж, не можна забувати і про взаємозв'язок проблеми забезпечення національної безпеки з проблемою юридичних обмежень прав та свобод людини.

Слід зазначити, що поняття національної безпеки на сьогодні ще не достатньо досліджено в науці. І тут треба визнати, що існує значна заборгованість наукової думки перед суспільством і державою. Протягом тривалого часу національна безпека ототожнювалася з державною безпекою. Це об'єктивно звужувало її прикладний простір, за межами якого залишалися безпека народу, громадянського суспільства, інтересів особистості, родини, різних соціальних груп. Нині ж головними суб'єктами національної безпеки визнані суспільство і людина, а остання розглядається виключно через призму її інтересів¹.

У зв'язку з цим є актуальним питання щодо співвідношення понять «право» і «безпека», а також виявлення точок їхнього перетинання. У такій ситуації, на нашу думку, насамперед необхідно визначити, що таке «національна безпека» з юридичної точки зору й охарактеризувати її роль та місце у правовій системі України.